
Aleš Novák: Filosofie nemůže působit napřímo, ale může inspirovat

„Mám rád, co dělám a dělám, co mám rád,“ říká v našem rozhovoru [docent Aleš Novák](#), který působí na Katedře filosofie FHS a je garantem doktorského programu [Aplikovaná etika](#). Na oblasti jeho zájmů je to vidět – rozprostírá se od metafyzických konceptů člověka a jeho místa ve světě, přes raně novověké filosofické pozice a německou filosofii druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století až po filosofickou antropologii, koncepty časovosti a prostorovosti lidské existence nebo roli a funkci imaginace a paměti. Nedávno mu také vyšly hned tři knihy, což dalo příležitost promluvit s ním nejen o nich ale i konferencích na Pascalovu počest a k uctění Kantova odkazu, o setkávání distančním, veřejném, osobním a komorním i o různých cestách filosofie.

Aleš Novák, foto: Klára Soukupová

Událostí, kvůli nimž jsme se sešli, je opravdu mnoho. Ráda bych začala třemi knihami, které vyšly na konci loňského roku. První je monografie [O bolesti](#), v níž se u společného tématu setkávají Ernst Jünger, Martin Heidegger a F. J. J. Buytendijk. A další dvě jsou filosoficky zaměřené na básnění. Název [K čemu básníci? zaštití](#) uje vybranou tvorbu Jana Zahradníčka, Bohuslava Reynka a Vladimíra Holana, [Na cestě k řeči](#) promlouvá o básnictví Paula Celana. Knihy sice vyšly samostatně, ale zdá se, že mezi nimi lze sledovat jisté propojení.

To, že knihy vyšly v tak těsném sledu, je ne úplně šťastné rozhodnutí. Byly napsané a připravené k vydání už dávno, měl jsem ale potíže s jedním vydavatelstvím, hlavním důvodem bylo fungování knižního trhu zaměřeného spíše na druhou

polovinu roku. Že knihy vyšly najednou, nepůsobí úplně dobře, možná až kontraproduktivně. Ale pravda je, že vznikaly současně a v rámci sledování určité problematiky, která je mým dlouhodobým a celkovým badatelským záměrem.

Propojení mezi nimi skutečně je, primárně v transformativní zkušenosti lidské existence na exemplárních motivech, ideálně ve filosofii a v literatuře, nebo konkrétně v básnictví. Transformace, změna způsobu, jakým člověk vede svou existenci, je vždy namáhavá, nepříjemná, až bolestivá. Transformativnost pak z bolesti spíše vychází, než že by ji přinášela.

Samozřejmě každý má jinou životní zkušenost, ale dřív nebo později člověk přijde na to, že je život doprovázen bolestí. Já ji chápu spíše ve smyslu žívu než jako něco fyzického. Je to něco, co je jiné než fyzické i psychické a jiná binární opozita. Bolest je něco původnějšího, co to předchází a převyšuje. Lidsky nejbližší možná zkušenost se mi asociuje s žívlí. Život se odehrává v žívlí bolesti. A jelikož my lidé život jen nežijeme, ale i ho vedeme, je to něco, s čím je potřeba během našich nejrozmanitějších způsobů vedení života počítat. A musíme se s tím moci vyrovnat, nebo nás bolest pohltí a semele právě jako žívlí.

Tím vysvětlujete obecnou spojitost knih ve vyrovnávání se s bolestí. Avšak název třetí knihy *Na cestě k řeči* nás možná odkáže ještě k jinému propojení: básně jako to, co přivádí k řeči.

V případě knihy o básně Paula Celana jde o demonstraci toho, jakým způsobem je možné artikulovat neartikulovatelné. A právě jakým způsobem se vyrovnat s takovou bolestí, jako je vyraždění téměř celého Celanova národa během holokaustu. A jak je možné dál mluvit a například psát básně. Cesta k řeči je zase bolestivá. Je to vlastně cesta k bolesti, se kterou se Celan snažil neúspěšně vyrovnávat. Měl za sebou a před očima něco, co je pro nás nesrovnatelné a těžko pochopitelné, tudíž u čeho nám není dovoleno soudit Celana, že si sáhl na život. Hodnocení, zda selhal, nebo neselhal, nám nepřísluší. To, že jeho způsob vyrovnání se s bolestí nebyl úspěšný, ale neznamená, že byl špatný nebo marný. Někdy nás život prostě přemůže a jindy z toho jako zázrakem vyklouzneme.

I tato kniha je tedy součástí širokého badatelského záměru, ve kterém pokračuji, zde v souvislosti s úvahami o biologickém životě, zkušenosti stárnutí, zkušenosti smrti a hlavně vtělení. Protože to, že život je bolestivý, zakoušíme tělesně. I tělo má spíš charakter žívu než něčeho materiálního, rozlehlého, fyzického, co potom může zkoumat medicína nebo fyzika. Celan, tři čeští básníci i ta „bolestivá knížka“, všechny odkazují do tohoto širšího kontextu.

U básníků tedy nacházíte oporu v artikulaci tohoto širšího badatelského záměru. Přivádějí k řeči to, co je obtížně vyslovitelné a postihnutele.

Filosofie si odjakživa vypomáhala jinými úhly pohledu, jinými perspektivami. Prominentně uměním či dokonce básnictvím. Je to pokus o obohacení způsobu filosofické práce o nějakou jinou kompetenci všímavé pozornosti, kterou výjimeční básníci mají. A Reynek, Zahradníček, Holan i Celan výjimečnými básníky byli. Jejich prostřednictvím tak lze filosofii obohatit a oživit, aby nepřestala být všímavě pozorná k tomu, co je záležitostí jejího myšlení. Vyrovnáváním se s výjimečnými básníky se filosofie o sobě může leccos dozvědět.

Oživení filosofie se může dít různými způsoby. Před začátkem zimního semestru jste se podílel na reinkarnaci odkazu myšlení Blaise Pascala [konferencí](#) k jeho 400. výročí narození a na letošní červen plánujete velkou [mezinárodní konferenci](#) ke 300. výročí narození Immanuela Kanta.

Velká výročí jsou vždy vhodnou záminkou, aby se uznalo „komu čest, tomu čest“. První akcí svého druhu bylo, když v roce 2018 měl Karl Marx 200. výročí narození. Čest je třeba uznat, ať už Marxe máme nebo nemáme rádi – já ho rád nemám, ale to je irelevantní. Toto připomínání slouží k tomu, abychom si nějakým způsobem uvědomili, komu zač vděčíme. Přiznejme si, že příležitost znovu se vyrovnávat s myšlením Blaise Pascala by nenastala, kdybyste mě tvrdošíjně nepřesvědčovala, abychom se tomu nějakým způsobem věnovali. Pořád promlouvá k současnému člověku, který je znechucený, frustrovaný, roztěkaný, přesycený životem, světem a podněty. A nemusí to hned vést k tomu, že začne číst katechismus anebo vstoupí do mnišského řádu. Když už to tady zaznělo v případě básníků, ať to zazní i v případě takového filosofa – Pascal promlouvá hlavně svojí precizností, všímavou pozorností či rolí „logiky srdce“, což je ale výraz, který u Pascala ve skutečnosti neexistuje. Toto myslitelské stanovisko může promlouvat k současnému člověku, který trpí nejrůznějšími úzkostmi, například válečnou, ekonomickou, environmentální či klimatickou. A v každé problematice dnes panuje politický, ba ideologický rozkol a nesoulad, takže se skoro zdá, že už nejsme schopni uvažovat bez ohledu na ideologie a politiku. Pascal je při vši té své tíži a svým způsobem skeptické ponurosti něco jako stabilizující kotva. Přece jen u skeptického pozorovatele a kritika toho, jakým způsobem vedeme svůj život, člověk nalézá určitou stabilitu, klid, jistotu, smír – a to je něco, co každý člověk v každé době potřebuje. Znovu to odkazuje k mým knížkám, protože pokora, smír, vděčnost jsou klíčové motivy, které zejména u oněch básníků přicházejí ke slovu a které považují za inspirativní a podstatné.

Co dalšího pascalovská konference přinesla?

Ukázala, že Pascal je skrytým koníčkem pozoruhodně vysokého počtu lidí, kteří se jím navenek nepotřebují nebo nechťejí prezentovat, ale když dostanou příležitost, hovoří o něm s velkou chutí a zájmem. Bylo osvěžující vidět, že v kolektivu přednášejících a posluchačů na zmíněné konferenci opravdu panovala pohoda a vděk, že se mohou sejít nad tímto tématem, které je neobvyklé a sdílet svou expertizu a zkušenost.

O Pascalovi se nedá hovořit jako o nějakém autonomním mysliteli, stojí na ramenou svatého Augustina, Descarta, Montaigna... Jako kdyby snad nebyl originální myslitel, ale dokázal originálním způsobem rozvíjet tyto své předchůdce. Pascal svojí činností „straší“ na pozadí nejrůznějších autorů až do současnosti, ať už je to Kierkegaard, Nietzsche,

Masaryk, Jaspers, Scheler, Landsberg, Guardini, Bourdieu nebo – světe div se – Martin Heidegger. Z tohoto hlediska bylo pascalovské jubileum povedenou příležitostí přivést dohromady skupinu lidí, z nichž velká řada byli naši studenti. Navíc může následně oslovit i další zájemce chystaným mimořádným číslem *Filosofického časopisu*, které má potenciál zaplnit mezeru neexistující výkladové literatury o Pascalovi v českém a slovenském jazyce.

Zářijová pascalovská konference, foto: Ondřej Trojan

Ačkoliv tomu na konferenci nebyly věnovány žádné příspěvky, Pascal jistě nebyl zanedbatelnou inspirací pro mnohé literáty nebo básníky. Asi ale není náhoda, že události konferenčního stříhu věnované básnictví se pod hlavičkou filosofie moc neorganizují.

No a tomu právě učiní přítrž ta kantovská konference. Protože Kanta bude v roce 2024 plno, rozhodli jsme se, že ačkoliv je konference pořádána u příležitosti Kantova výročí, nebude o Kantovi. Bude se jmenovat *After Kant* a nechává prostor pro všechno, co ovlivnil. A to nejen na poli filosofie, ale zejména s ohledem na estetiku nebo literaturu. Záměr té konference je uctít Kanta, ale nemluvit o Kantovi, a spíše ve filosofickém kontextu nechat přivést ke slovu to, kterak jeho motivy zaznívají v literatuře. To může být osvěžující a inspirativní jak pro účastníky konference, tak pro případné čtenáře – protože i v tomto případě se pokusíme dát dohromady nějaký publikační výstup, protože ten nápad je originální.

V popisu události naznačujete, že bude prostor i pro experimentálnější příspěvky s velkorysým okruhem přesahů.

Rozhodně, to už jsme si vyzkoušeli na pascalovské konferenci. Například Richard Zika a Ondřej Váša, aniž by se dohodli, se tak doplňovali, že jejich publikační výstup bude mít podobu jednoho spoluautorského článku. Kde jinde než na konferencích se můžeme odvážit k nějakému myšlenkovému experimentu? To v akademické filosofii chybí. A přitom zakladatelský text novověké filosofie – Descartovy *Meditace o první filosofii* – není nic jiného než myšlenkový experiment. Kam jsme se to dostali, že jsme zapomněli, odkud pocházíme?! Vždyť novověká moderní filosofie se rodí z Descartova snu, který se mu stal živlem myšlenkového experimentu. Tomu jsme se odcizili a ochudili jsme jak filosofii, tak sami sebe. Proto rozhodně na kantovské konferenci budou vítány experimentální příspěvky a z těch doposud zaslanych anotací to vypadá, že opravdu bude stát za to.

Konference proběhne na naší fakultě v českém a anglickém bloku. Spolupřádařícími jsou vedle vás také doktorandi z anglické verze studijního programu Aplikovaná etika. Své keynotes na konferenci přednesou [lan](#)

Alexander Moore z Loyola Marymount University v Los Angeles a James D. Reid z Metropolitan State University of Denver . Jak došlo k této mezinárodní organizační spolupráci?

Vážíme si toho, že můžeme na Univerzitě Karlově a speciálně na naší fakultě pořádat takové konference. Když se o tom kolegové v zahraničí dozvěděli, opravdu jen v dobrém záviděli. Něco takového postrádají. A tak jsem to některým spřízněným kolegům z USA předestřel a nabídl, aby se stali klíčovými řečníky.

Profesionální akademismus je něco, co vašeň pro myšlení a myšlenkový experiment bere, ba přímo znemožňuje. Ale zas na druhou stranu filosofie se rodí z *pathosu*, a jak už zaznělo, neměla by zapomínat na svůj původ. Samozřejmě se to nesmí přehánět, ale když *pathos* filosofii vezmeme, tak bude nesnesitelná.

Takže musí být zachovány oba významy slova, jak utrpení, tak vašeň.

Samozřejmě, ale nesmí se to přehánět. Vposled to mají být pojmy a ne dojmy.

Ozvlášťňovat akademickou filosofii tak, aby zůstala v oněch mezích, se vám daří i jiným způsobem. Od roku 2021 nahráváte Filosofický podcast , kterému nedávno vyšla 21. epizoda, tentokrát o metalové hudbě. Předpokládám, že celý projekt vznikl na základě útrpné zkušenosti covidových zákazů prezenční výuky.

Jeden z typů filosofie je sokratovsko-platónský, který se rodí a odehrává v živlu agory, v živlu sdílené komunikace v otevřeném prostoru, a to je prostě něco, od čeho má filosofie tendenci uhýbat. A tohle je pokus se zavděčit i této verzi filosofie, která chce být něco víc než do sebe zahleděná monologická disciplína odehrávající se ve slonovinové věži odtržené od reality života. Někteří tehdejší studenti mě ponoukali a inspirovali, abych přednášky nahrával a ptali se mě, zdali bych neuvažoval o podcastu. Nebylo to vždy úplně snadné a přineslo mi to spoustu potíží, kvůli kterým podcast dlouhou dobu hibernoval. Teď se mi podařilo jej obnovit. V této souvislosti bych rád vyjádřil svůj vděk Adamu Vostárkovi, který je mým velkým pomocníkem, zejména co se týče technické stránky – zpracování nahrávky, střih, mixování, vyčištění a publikování na Spotify. To jsou věci, které já vyloženě nechci dělat. Kdybych Adama neměl, podcast by nebyl.

Nově také pořádáte pravidelná setkání, která nesou *Eranos* a jsou naopak ryze prezenční.

To je zase ten symposiální typ a původ filosofie. Jeden je agorický a polemický, sebezprezentující se a možná i okázalý. A pak je to *symposium* v intimním prostředí. Ale *eranos* je ještě jiný typ setkání. To řecké slovo sice znamená hostina, ale taková, která nemá hostitele. Každý si své občerstvení a svůj program na ni musí přinést sám. Setkávání na tom našem *Libeňském eranu* je inspirováno původním *Heidelberským eranem* ze začátku 20. století, který se stal předobrazem pro slavný *Eranos* , který se od roku 1933 nepřetržitě až dodnes koná každoročně ve Švýcarsku. *Libeňský eranos* vznikl jako iniciativa setkat se v prostředí skutečně přátelském, přívětivém, kde se nikdo nebude ostýchat, natož bát se projevit a promluvit. Spousta kolegů a kolegyně má obavy veřejně vystoupit. *Eranos* je platforma, kde je možné seznámit se s tím, kdo se čím zabývá a kdo má co říct, a také je to příležitost vyslechnout si konstruktivní zpětnou vazbu. Navíc je možné vystoupit i s prací, která se teprve připravuje a stále probíhá. *Eranos* i *Filosofický podcast* tady má být pro někoho jiného, než jsem já – má nasvítit práci, badatelský záměr a duchaplnost hostů, kteří přijmou pozvání.

Každé trochu jiným způsobem, ale obojí dává prostor nedokončenému a třeba i nedokonavému. Něčemu, co nekončí založením a vykázáním. Důležité je zmínit, že dáváte prostor nejen těm, kdo na naší fakultě učí, ale také studujícím FHS i lidem mimo naši školu.

Zlí jazykové zkraje dehonestovali *Eranos* jako jen jakýsi doktorský seminář. Je to však otevřená platforma pro každého, kdo chce nějakým způsobem otestovat v příznivém prostředí své myšlenky. Budeme tady v dubnu mít pana docenta Jana Horského z Katedry historie FHS UK s docentem Antonem Markošem z Přírodovědecké fakulty, tudíž vlastně nefilosofy. První *Eranos* zastal docent Martin Nitsche z FLÚ AV a doktor Jiří Klouda nově z FF UJEP. Mezi dalšími hosty mám domluveného amerického kolegu, který pro nás vystoupí v březnu, v květnu dorazí Jan Černý z FF UHK. Je to skutečně otevřená platforma, která hledá dialog, zve k němu, protože stejně jako je dialogická řeč, i filosofie je dialogická.

Zmiňovaná kniha o Paulu Celanovi má v názvu „být na cestě k řeči“ a, jak to chápe Celan, zejména báseň je hledání toho, koho lze oslovit. Pokud filosofie zase zapomene, že se zrodila z dialogu (ať už je to pojato platónsky – myšlení je tichý dialog duše se sebou samou – nebo jako skutečný dialog) a bude chtít být autistickým monologem, taková filosofie zasluhuje v lepším případě oprávněný posměch či v tom horším případě pohrdání.

***Eranos* tedy dává možnost zastavit a podívat se, čemu se věnují ostatní. Avšak když se člověk zastaví u vás, uvidí tempo, které působí vražedně.**

V tom jsem ale já sám svým nepřítelem. Tak jako Plinius a Paul Klee zastávám hledisko *nulla dies sine linea*, ani jeden den bez čárky. To je moje ne úplně dobrá vlastnost, ale mě to prostě baví. Mám rád, co dělám a dělám, co mám rád.

Zároveň vytváříte příležitosti, aby se různí lidé propojili a navzájem vyslechli, třeba i inspirovali, a to v prostředí, které to, jako *Eranos*, umožňuje specifickou volností.

To jistě. Filosofie přeci nemůže reálně působit. A jediné, co může, je někoho inspirovat. Inspirovat někoho k tomu se zamyslet, něco si přečíst a případně sám se stát někým, kdo je tvůrčí.

Ptala se Alexandra Brocková.
Rozhovor jsme vedli 9. února 2024 po 4. Libeňském eranu na FHS UK .